

اربعین‌های خونین

(نگاهی به برخی از حملات خونین

به مراسم اربعین حسینی در دوره معاصر)

محمد رضا زارع خورمیزی

چکیده

اربعین حسینی به عنوان یکی از شعائر مذهبی شیعه، همواره مورد توجه شیعیان بوده و زیارت امام حسین علیه السلام در این روز، از مستحبات به شمار می‌رود. به طوری که همه ساله با حضور انبوه عاشقان سیدالشهدا علیه السلام در این روز، بزرگ‌ترین اجتماع انسانی در کربلا، معلا شکل می‌گیرد.

این مراسم که هر سال باشکوه‌تر از سال پیش برگزار می‌شود، افزون بر نزدیک کردن قلوب شیعیان و جلب توجه جهانیان به مذهب تشیع، همواره با هجوم وحشیانه دشمنان متعصب فرهنگ شیعی روبه‌رو بوده است؛ به طوری که بارها در کربلا و دیگر نقاط جهان، مراسم اربعین سالار شهیدان را به خاک و خون کشیده‌اند. حملات نیروهای حکومتی در زمان حاکمیت حزب بعث و اقدامات تروریستی تکفیری‌ها پس از آن، که به شهادت زائران بسیاری انجامید، از آن جمله‌اند. این نوشتار، پس از بیان اهمیت اربعین حسینی در فرهنگ شیعیان، به شماری از اربعین‌های خونین در عراق، ایران، پاکستان و زنگبار اشاره کرده است.

واژگان کلیدی: اربعین، امام حسین علیه السلام، کربلا، تشیع، خون.

درآمد

در فرهنگ عاشورا، اربعین به چهلمین روز شهادت امام حسین علیه السلام گفته می شود که مصادف با روز بیستم ماه صفر است. اعتبار اربعین امام حسین علیه السلام از گذشته های دور میان شیعیان شناخته شده بوده است. در کتاب «مصباح المتهدجد» شیخ طوسی که حاصل گزینش دقیق و انتخاب معقول شیخ طوسی از روایات فراوان درباره تقویم مورد نظر شیعه درباره ایام سوگ و شادی و دعا و روزه و عبادت است، آمده است:

روز ۲۰ صفر (یعنی اربعین) زمانی است که حرم امام حسین علیه السلام، یعنی کاروان اسراء، از شام به مدینه مراجعت کردند. و روزی است که جابر بن عبدالله بن حرام انصاری، صحابی رسول خدا صلی الله علیه و آله از مدینه به کربلا رسید تا به زیارت قبر امام حسین علیه السلام بشتابد و او نخستین کسی است از مردمان که قبر آن حضرت را زیارت کرد.^۱

زیارت امام حسین علیه السلام در این روز مستحب و یکی از نشانه های شیعه است. این زیارت، همانا خواندن زیارت اربعین است که از امام عسکری علیه السلام روایت شده که فرمود: علامات مؤمن پنج تاست که یکی از آنها زیارت اربعین است. بر همین اساس در این روز، با تدبیر الهی خاندان پیامبر صلی الله علیه و آله یاد نهضت حسینی برای همیشه جاودانه شد.^۲ در روز اربعین شیعیان در حد توان سعی می کردند مانند جابر بر مزار امام حسین علیه السلام گرد آمده و آن امام را زیارت می کردند.^۳ این سنت تا به امروز به قوت برپاست و هر سال میلیون ها زائر در اربعین حسینی در کربلا حضور می یابند و آن را گرامی می دارند.

با این که مراسم اربعین، یک شعار مذهبی مسلمانان شیعه برای بزرگداشت شهادت سالار جوانان اهل بهشت یعنی امام حسین علیه السلام شمرده می شود، با این حال به شیوه های گوناگون مورد هجوم متعصبان و دشمنان شیعه قرار گرفته که این حملات برخی از مراسم اربعین را در طول تاریخ به خاک و خون کشیده است. نوشتار حاضر گزارش مختصری است از برخی حملات خونین در اربعین حسینی در دوره معاصر که به شهادت تعداد قابل توجهی از مسلمانان شیعه انجامیده است و در حقیقت برگ دیگری است از مظلومیت های شیعیان و نابخردی و قساوت دشمنان تشیع و اهل بیت علیهم السلام.

اربعین های خونین در عراق معاصر

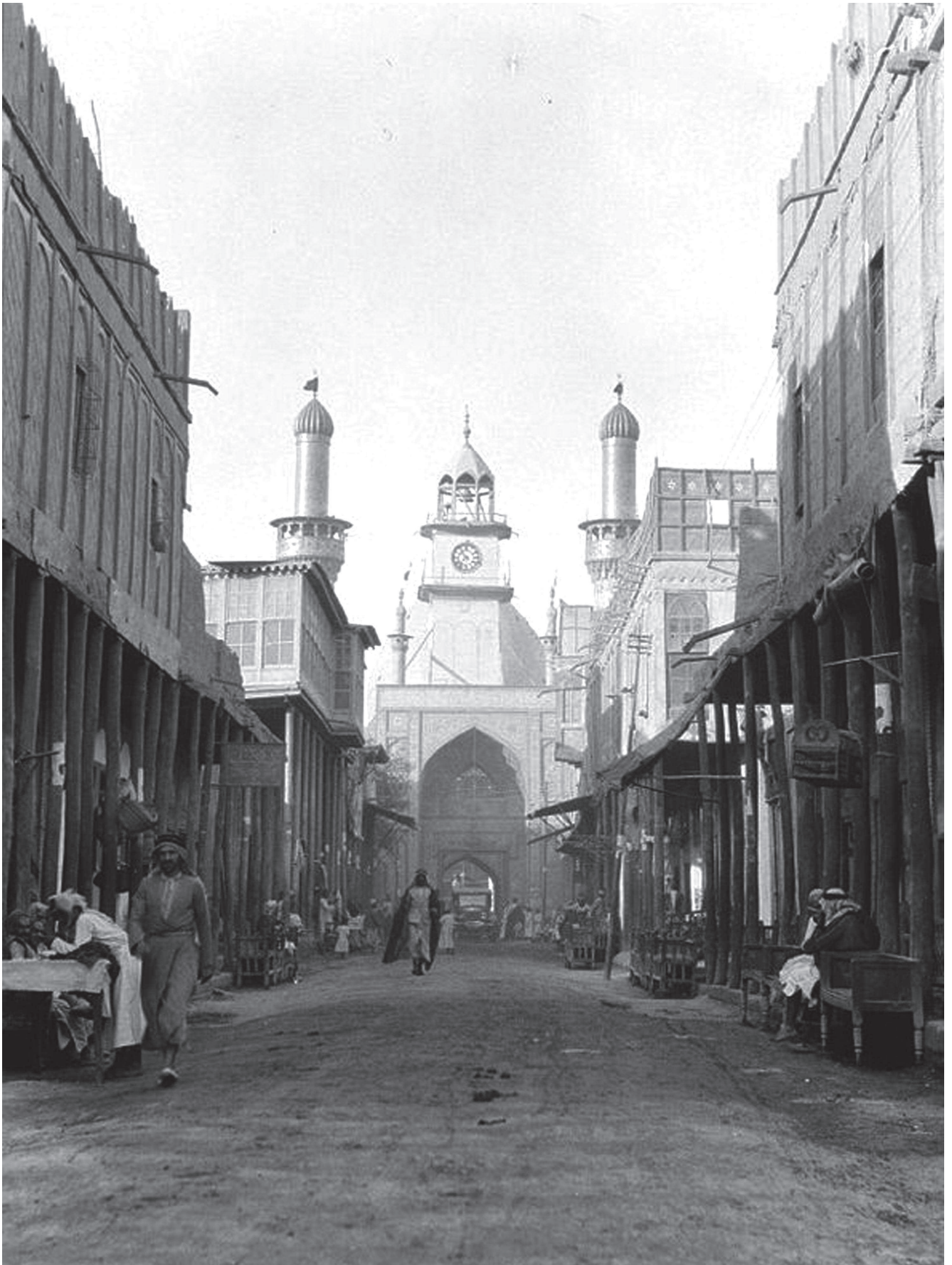
۱. اربعین های خونین ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۷ قمری

از گذشته های دور در عراق، روز اربعین صدها هزار زائر به سوی حرم امام حسین علیه السلام می آمدند که امروزه تعداد آنها به میلیون ها تن هم می رسد. عزاداران با حالتی از حزن و اندوه و با سرها و پاهای برهنه و لباس سیاه و علامت مصیبت زدگی گریه می کنند، بر سرو صورت می زنند و به رسول اکرم صلی الله علیه و آله برای شهادت فرزندش امام حسین علیه السلام تسلیت می گویند و در جلو هر دسته، پرچم هایی سیاه در اهتزاز است.^۴ عزاداری برخی در این روزها شکل ویژه دارد. برای مثال هیئت «طویریج» عراق که هیئتی بسیاری قدیمی است، هنگام عزاداری هروله می کنند؛ یعنی نه می دونند و نه به شکل عادی راه می روند؛ بلکه حالتی سراسیمه دارند که تداعی کننده شرایط اسرای کربلاست. علامه بحر العلوم نیز که در عزاداری این هیأت شرکت می کردند، یک بار حین عزاداری عمامه شان را انداخته و اعلام کردند:

کاروان های عزاداری که پیاده (به ویژه از نجف) به کربلا حرکت می کردند و اغلب علمای دینی نیز در آنها حضور داشتند، چندین نوبت از سوی رژیم بعثی عراق، جلوگیری یا به خاک و خون کشیده شد.

امام زمان (عج) را دیدم که ایشان هم در این هیأت بودند و چنین کردند. در پیشاپیش برخی دسته‌ها، شبیه برخی شهیدان کربلا و نیز لشکریان دشمن ستمکار حرکت می‌کنند و هودج‌هایی از زنان در میان آنان است و مانند اسیرانی که از شام به سوی مدینه بازمی‌گردند، ظاهر می‌شوند و روز اربعین از کربلا عبور می‌کنند. جمعیت کثیری با دیدن این صحنه‌های غم‌انگیز متأثر شده و بر سر و سینه می‌زنند. دکتر علی الوردی می‌نویسد: همزیستی مسالمت‌آمیز در منطقه دیاله بین شیعه و سنی مشاهده می‌شود و بسیار دیده می‌شود که محله سنی‌ها در برخی دسته‌های عزاداری و مجالس حسینی شرکت می‌کنند و برخی از آنان دسته‌های مخصوص به خودشان را بیرون می‌آورند و این وضع در شهرهایی چون ناصریه دیده می‌شود.^۵

با تسلط بعثی‌ها در زمان احمد حسن البکر از همان ابتدا سیاست سرکوب و خشونت علیه اکثریت مردم عراق یعنی مسلمانان شیعه شدت یافت. از جمله اقدامات خونبار بعثی‌ها منع خشونت‌آمیز مراسم مذهبی عزاداری شیعیان بود. کاروان‌های عزاداری که پیاده (به ویژه از نجف) به کربلا حرکت می‌کردند و اغلب علمای دینی نیز در آنها حضور داشتند، چندین نوبت از سوی رژیم بعثی عراق، جلوگیری یا به خاک و خون کشیده شد. از جمله در سال ۱۳۹۷ قمری زائران که برای بهره‌برداری‌های تبلیغی و سیاسی بر ضد طاغوت عراق، برنامه‌ریزی‌های مفصلی کرده بودند، حکومت عراق با شدت و خشونت، راهپیمایان را در طول راه، از آسمان و زمین به گلوله بست. این حادثه، به صورت پیاپی در سال‌های ۱۳۹۰، ۱۳۹۵، ۱۳۹۶ قمری بی‌سابقه بود و نجف آن سال بسیج‌کننده این نیروی عظیم مردمی بود که از کنار مرقد امیرالمؤمنین علیه السلام به راه افتاد و پس از چهار روز پیاده‌روی به کربلا رسید. حرکت موب‌های پیاده و شعارهای طول راه و سخنرانی‌های متعدد، همه نوعی معارضة با حکومت بعث بود. امواج گسترده مردمی با شعار «ابد والله ما ننسی حسینا» (به خدا قسم، هرگز حسین را فراموش نخواهیم کرد) به راه افتاده بود. نیروهای دولتی برای جلوگیری از رسیدن زائران به کربلا، برنامه‌های مختلفی داشتند و درگیری‌هایی نیز پیش آمد و به شهادت عده‌ای از عزاداران انجامید. وقتی هم که به کربلا رسیدند، حوادثی شدیدتر پیش آمد و عده دیگری شهید و جمع بسیاری دستگیر شدند و نهضت شیعی اربعین آن سال، در خاطره تاریخ ثبت شد و مبدأ الهام و شور و حال برای سال‌های بعد گردید. این حادثه در سال ۱۳۵۶ شمسی واقع شد.^۶

۲. اربعین‌های خونین ۱۳۸۸ - ۱۳۹۲ شمسی در عراق

صدام در دوران حاکمیت بیش از سی ساله خود، همه مراسم‌های عزاداری اهل بیت علیهم‌السلام را تعطیل کرد، اما پس از نابودی حکومت صدام، بغض‌های فروخورده چندین ساله سر باز کرد و انفجاری از حضور شیعیان در حرمین شریفین رخ داد و مراسم پیاده‌روی و زیارت اربعین به بزرگ‌ترین و باشکوه‌ترین تجمع جهانی شیعیان تبدیل گردید.^۷

امروزه اربعین امام حسین علیه‌السلام بیش از مناسبت‌های دیگر شاهد حضور فعال مسلمانان از عراق و دیگر کشورهای اسلامی است و تعداد زائران بارگاه ملکوتی امام حسین علیه‌السلام در سال‌های ۲۰۰۹ و ۲۰۱۰ بین ۱۰ تا ۱۴ میلیون نفر بوده است. آمارهای مراکز مختلف گویای آن است که مراسم زیارت اربعین سال ۲۰۱۳ که با حضور حدود ۲۰ میلیون نفر برگزار شد، بزرگ‌ترین تجمع بشری در جهان بوده است.^۸ همچنین هر سال، خیل عظیمی از پیروان سایر ادیان از جمله مسیحیت نیز به همراه دسته‌جات و هیئت‌های عزاداری برای شرکت در مراسم اربعین سرور سالار شهیدان وارد کربلا می‌شوند.^۹

براین اساس، بزرگ‌ترین همایش انسانی دنیا در اختیار شیعیان است؛ در حالی که کنگره عظیم حج هر سال با حضور حداکثر ۴ میلیون مسلمان برگزار می‌شود، چند سالی است که جمعیتی بسیار بیشتر، در زیارت اربعین امام حسین علیه‌السلام گرد هم می‌آیند و در حالی که حاجیان هر سال حداکثر ۲۰ کیلومتر پیاده‌روی دارند، شیعیان عراق از شهرهای مختلف این کشور مانند بصره، ناصریه و نعمانیه گاهی حدود ۴۰۰ کیلومتر را پیاده طی می‌کنند تا به نجف اشرف برسند. میلیون‌ها عزادار دیگر هم از سراسر جهان خود را به نجف اشرف می‌رسانند و از آن‌جا تا کربلای معلی حدود ۸۰ کیلومتر را پیاده طی می‌کنند تا در روز اربعین به کربلا برسند. این در حالی است که برخی زائران از بصره و برخی دیگر از شهرهای جنوبی و شمالی عراق پیاده عازم کربلا می‌شوند.

۳. تشدید حملات انتحاری تکفیری‌ها در عراق در اربعین

حسینی در سال‌های اخیر

در سال‌های اخیر دولت عراق تدابیر امنیتی شدیدی را برای حفظ امنیت مراسم عزاداری اربعین اتخاذ می‌کند و ده‌ها هزار نیروی پلیس، ارتش و سرویس‌های امنیتی عراق مسئولیت حفظ امنیت زائران حسینی را برعهده گرفته‌اند. با وجود تدابیر شدید امنیتی، تروریست‌های تکفیری هر سال اربعین حسینی را در عراق به خاک و خون می‌کشند. برای مثال در سال ۱۳۹۲ «ابوبکر البغدادی» سرکرده گروه‌های تکفیری عراق زائران اربعین حسینی را تهدید به قتل کرد. وی در فایلی صوتی که منتشر شد، گفت: «چند سالی است که حضور شیعیان در اربعین رشد کرده. ما امسال با تمام قوا وارد عمل خواهیم شد و در اربعین امسال، همانند عاشورای ۶۱ هجری، تمامی شیعیان را به خاک و خون می‌کشیم! ... «زیارت حسین (حضرت سیدالشهداء علیه السلام) در اربعین، نماد اتحاد شیعیان شده است و ما باید به این اتحاد و همدلی ضربه‌ای اساسی وارد کنیم».^{۱۰}

بر اساس همین تهدیدات، اربعین ۱۳۹۲ ش در شهر شیعه‌نشین بصره یک تروریست القاعده که یونیفورم پلیس عراق را بر تن داشت، در انفجاری تروریستی بیست تن از زائران حضرت اباعبدالله الحسین علیه السلام را به خاک و خون کشید که در میان آنان زنان و کودکان نیز بودند. در این عملیات تروریستی ده‌ها تن نیز زخمی شدند. در اربعین همین سال در ادامه حملات تروریستی علیه زائران حضرت سیدالشهداء علیه السلام، بر اثر وقوع سه حمله خونین ۳۶ زائر در جنوب بغداد به شهادت رسیدند و ده‌ها تن نیز زخمی شدند.

حدود یکصد نفر نیز زخمی شدند. همچنین در جریان حمله مسلحانه در غرب بغداد، پنج نفر از اعضای یک خانواده کشته شدند. تعداد شهدای انفجار تروریستی نیز به ۵۳ نفر رسید. علاوه بر آن، یک تروریست در عملیاتی نزدیک یکی از خیمه‌های توزیع غذا و آب در میان زائران عازم کربلا، کمر بند انفجاری خود را منفجر کرد. وزارت کشور عراق در بیانیه‌ای اعلام کرد بعد از ظهر پنج شنبه بر اثر منفجر شدن کمر بند انفجاری یک تروریست در میان زائران در منطقه الدوره در جنوب بغداد، ۲۰ نفر به شهادت رسیدند و ۴۰ نفر دیگر نیز زخمی شدند. در جریان یک عملیات تروریستی دیگر در منطقه یوسفیه در ۲۵ کیلومتری جنوب بغداد، هشت نفر از زائران شهید و ۳۲ نفر زخمی شدند. به گفته منابع امنیتی، حمله انتحاری سوم در شهر لطیفیه، در ۴۰ کیلومتری جنوب بغداد، دست کم ۸ شهید و ۱۸ مجروح بر جای گذاشت. بر اثر حمله تروریستی به زائران اربعین در نزدیکی بعقوبه (در ۶۰ کیلومتری شمال شرق بغداد) نیز پنج نفر به شهادت رسیدند. روز سه شنبه نیز به دنبال انفجار دو خودروی بمب گذاری شده در نزدیکی محمودیه در جنوب بغداد ۲۴ نفر دیگر شهید شدند.

شبکه خبری المیادین از کشته و زخمی شدن ۹ تن در حمله خمپاره‌ای به عزاداران اربعین حسینی در جنوب بغداد خبر داد. به گزارش ایسنا به نقل از شبکه خبری المیادین، در حمله خمپاره‌ای که امروز (شنبه) به جمع زائران اربعین حسینی در منطقه اللطیفیه بغداد صورت گرفت، دو زائر کشته و هفت تن دیگر زخمی شدند.^{۱۱} همچنین یک منبع در پلیس عراق اعلام کرد که سه گلوله خمپاره در اولین ساعات صبح امروز به منطقه اللطیفیه اصابت کرد. این حمله، زائرانی را که در حال رفتن به کربلا بودند، هدف قرار داد. از سوی دیگر شبکه المیادین اعلام کرد که نیروهای امنیتی عراق تعداد زیادی موشک از نوع گراد و سکوی پرتاب آن را کشف کرده‌اند که قرار بود از این موشک‌ها برای حمله به شهر کربلا در ایام عزاداری اربعین حسینی استفاده شود.^{۱۲} به گزارش واحد مرکزی خبر و به نقل از خبرگزاری الفرات نیوز، مقام‌های امنیتی اعلام کردند: تروریست‌ها با استفاده از چند نارنجک دستی به زوار اربعین حسینی در منطقه بغداد الجدیده در شرق بغداد حمله کردند. بر اثر این حمله سه زائر شهید و هفت نفر دیگر زخمی شدند. الجزیره هم در گزارشی اعلام کرد: بیست نفر در یک انفجار انتحاری در شمال بغداد کشته شدند.^{۱۳}

اربعین حسینی سال گذشته در حالی به پایان رسید که در شهر کربلا نیز ۴۱ تن کشته و ۱۴۴ نفر زخمی شدند.^{۱۴} استاندار کربلا نیز از سقوط یک خمپاره به سه کیلومتری ورودی شرقی کربلا خبر داد که این حمله نیز تعدادی کشته بر جای گذاشت. استاندار کربلا القاعده و طرفداران حزب منحل شده بعث را مسؤول این حملات دانست.

موصل نیز دیگر ایستگاه تروریست‌ها برای ایجاد ناامنی در عراق بود. در حمله مسلحانه به یک اتوبوس حامل زائران اربعین حسینی در شهر تلعفر واقع در شمال عراق، ۱۲ نفر از جمله شش زن کشته و ۱۲ نفر دیگر زخمی شدند.^{۱۵}

نوری المالکی نخست‌وزیر وقت عراق نیز در بیانیه‌ای تاکید کرد: حضور میلیونی زائران در مراسم اربعین، طرح‌هایی را که با هدف ایجاد فتنه و آشوب طایفه‌ای و برهم زدن امنیت و ثبات در عراق صورت گرفت، به شکست کشاند. مالکی حضور گسترده زائران شیعه در این مراسم را ضربه‌ای محکم به تکفیری‌ها، بعثی‌ها و حامیان طایفه‌گرایی در عراق دانست و افزود: برگزاری این مراسم با توجه به این که زائران از تمام استان‌های عراق با پای پیاده و پیمودن مسافت‌های طولانی خود را به کربلا رساندند، حیرت جهانیان را برانگیخت. عراقی‌ها در این حضور میلیونی پابندی خود را به دستاوردهای دموکراتیک‌شان از جمله برخورداری از آزادی، امنیت و ثبات جهت برگزاری مراسمی دینی اعلام کردند.

حملات بیوتروریستی علیه عزاداران اربعین حسینی در سال‌های اخیر در دستور کار گروه‌های تروریستی قرار گرفت؛ به طوری که «سپهبد عثمان الغانمی» فرمانده فرات میانی ارتش عراق، با اعلام آغاز اجرای طرح گسترده امنیتی برای زیارت اربعین حسینی، از تلاش‌ها برای مسموم کردن آب و غذای زائران خبر داد.

۴. عزاداران اربعین حسینی، قربانی حملات بیوتروریسم تکفیری‌ها

بیوتروریسم عملی مجرمانه است که در آن تسلیحات بیولوژیکی و شیمیایی علیه شهروندان و غیرنظامیان استفاده می‌شود. عاملان این گونه اعمال مجرمانه عمدتاً از میکروارگانیسم‌ها همچون باکتری، ویروس و قارچ یا از سموم ناشی از این میکروارگانیسم‌ها در تسلیحات و بمب یا اعمال تروریستی خود استفاده می‌کنند.^{۱۶} بیوتروریسم از این جهت بسیار خطرناک است که پس از انجام عمل تروریستی یا تماس با آن، نمی‌توان به راحتی آن را حذف یا درمان کرد. در سال‌های اخیر تعداد زیادی از عزاداران شیعه قربانی سلاح‌های بیولوژیک شده‌اند. از جمله در ۲۵ رجب ۱۴۲۶ مصادف با شهادت امام موسی کاظم علیه السلام تکفیری‌ها با پخش غذاهای مسموم در اطراف حرم آن حضرت و همزمان انجام انفجارهای متعدد در کاظمین بین صفوف عزاداران، ۱۵۰۰ تن از شیعیان را به شهادت رساندند که در نوع خود بزرگ‌ترین عملیات بیوتروریستی از راه مسمومیت مواد خوراکی در تاریخ این عملیات‌ها به شمار می‌رود.^{۱۷}

حملات بیوتروریستی علیه عزاداران اربعین حسینی در سال‌های اخیر در دستور کار گروه‌های تروریستی قرار گرفت؛ به طوری که «سپهد عثمان الغانمی» فرمانده فرات میانی ارتش عراق، با اعلام آغاز اجرای طرح گسترده امنیتی برای زیارت اربعین حسینی، از تلاش‌ها برای مسموم کردن آب و غذای زائران خبر داد. وی تأکید کرد: سازمان‌های تروریستی فهمیده‌اند که اجرای عملیات به وسیله ماشین‌های بمب‌گذاری شده، سخت شده است؛ لذا تصمیم گرفته‌اند با مسموم کردن آب و غذا به زوار حمله کنند.^{۱۸} یک منبع امنیتی عراق هم اعلام کرد که نیروهای امنیتی عراق اندکی پس از توزیع غذاهای مسموم بین زائران در شهر المسیب واقع در شمال حله، سه زن تروریست توزیع کننده این غذاهای آلوده را شناسایی کردند.^{۱۹}

۵. شهادت تعدادی از اهل تسنن مدافع عزاداران اربعین

در مراسم اربعین هر سال اهل تسنن نیز در قالب نیروهای بیداری^{۲۰} اقدام به تأمین امنیت عزاداران سیدالشهدا علیه السلام در مناطق تحت مأموریتشان می‌کنند؛^{۲۱} ولی در یک اقدام تروریستی دیگر، افراد مسلح با پوشیدن لباس نظامی عراقی، به منزل یکی از عناصر نیروهای سنی مذهب بیداری در منطقه زیدان در شهرستان ابوغریب حمله کرده و وی را به همراه همسر و سه فرزندش کشتند.^{۲۲}

اربعین‌های خونین در پاکستان

۱. اربعین خونین لاهور و کراچی

در ۲۵ ژانویه ۲۰۱۱ (۵ بهمن ۱۳۸۹) انفجار بمب در دسته عزاداران اربعین در لاهور پاکستان ده‌ها نفر را به خاک و خون کشید. این بمب که در منطقه «گوهاری چوک» لاهور منفجر شد، منجر به شهادت سیزده تن و زخمی شدن ۵۲ نفر دیگر از شیعیان شد. این بمب که در یک کیف دستی قرار داشت، توسط پسر نوجوانی که توسط تکفیری‌ها اجیر شده بود، به میان عزاداران برده شده بود. طالبان پاکستان با صدور بیانیه‌ای انفجار لاهور و به خاک و خون کشیده شدن مسلمانان شیعه در این شهر را بر عهده گرفتند.^{۲۳}

همزمان با انفجار لاهور، انفجار دوم نیز در منطقه «مالیر» شهر کراچی روی داد که در اثر آن سه تن کشته و ده تن دیگر زخمی شدند. بمب‌گذار انتحاری که بمب خود را درون یک دستگاه موتورسیکلت جاسازی کرده بود، قصد داشت تا با موتورسیکلت به میان دسته‌های عزاداری برود که با ممانعت پلیس مواجه شد و به همین علت بمب را همان‌جا منفجر می‌کند. این انفجار به دلیل دور بودن عزاداران از محل بمب‌گذاری، تنها به کشته شدن سه نفر از نیروهای پلیس و زخمی شدن ده تن دیگر انجامید. شیعیان پاکستان اعلام کردند سه روز برای شهدای اربعین حسینی عزاداری می‌کنند.^{۲۴}

در حمله دیگری که به عزاداران حسینی انجام شد، دست کم ۲۵ عزادار حسینی در نتیجه حمله انتحاری به مراسم عزای حسینی (علیه السلام) در کراچی به شهادت رسیدند.^{۲۵}

در آستانه اربعین، حمله انتحاری به اتوبوس زائران شیعه پاکستان که در جاده کویته و در فاصله ۳ هزار و ۲۰۰ کیلومتری کربلا در حرکت بود، منجر به کشته شدن ۱۹ تن از مسافران پاکستانی شد. ظاهراً حملات به زائران اربعین، به هزاران کیلومتر دورتر از کربلا و کشورهای اطراف رسیده است.

۲. کشتار زائران اربعین در کویته

در آستانه اربعین، حمله انتحاری به اتوبوس زائران شیعه پاکستان که در جاده کویته و در فاصله ۳ هزار و ۲۰۰ کیلومتری کربلا در حرکت بود، منجر به کشته شدن ۱۹ تن از مسافران پاکستانی شد. ظاهراً حملات به زائران اربعین، به هزاران کیلومتر دورتر از کربلا و کشورهای اطراف رسیده است.^{۲۶} روز گذشته سه اتوبوس حامل زائران پاکستانی که از شهر کویته پاکستان به سمت تفتان در حرکت بودند و قصد داشتند ابتدا به مشهد و از آنجا به کربلا بروند، در منطقه «مستونگ» مورد حمله انتحاری قرار گرفتند. آسوشیتدپرس نوشت: یک فرد موتورسوار که حامل مقادیر زیادی مواد منفجره بود، خودش را به یکی از اتوبوس‌ها کوبید و منفجر شد که منجر به نابودی کامل آن اتوبوس شد. زائران پاکستانی داخل آن اتوبوس قصد فرار داشتند، اما نتوانستند و در همان جا سوختند. سرنشینان این اتوبوس‌ها از شهرهای پاراچنار، لاهور، راولپندی و بوتان و تعدادی از آنان زنان و کودکان بودند.

منابع رسمی تعداد کشته شدگان را ۱۹ تن اعلام کردند، اما برخی منابع غیررسمی نوشتند که تقریباً همه ۴۵ سرنشین اتوبوس سوختند و فقط چند نفر از آنان توانستند جان سالم به در ببرند. در این میان اتوبوس دوم اندکی صدمه دید و به اتوبوس سوم صدمه‌ای وارد نشد. یکی از مقامات عالی‌رتبه دولتی در کویته نیز گفت: در این کاروان زیارتی، حدود ۱۸۰ زائر شیعه بودند که در اثر این انفجار یکی از اتوبوس‌ها با حدود ۴۵ سرنشین، به شدت خسارت دید. این رویداد در ناحیه مستونگ در استان ناآرام بلوچستان پاکستان رخ داده است. مستونگ در ۳۰ کیلومتری شهر کویته قرار دارد. شیعیان در این استان در اقلیت هستند و هر از گاهی هدف حملات مرگبار قرار می‌گیرند. مقامات امنیتی پاکستان متهم ردیف اول این حمله وحشیانه را «لشکر جهنگوی» که ضدشیعه‌ترین گروه تروریستی پاکستان است، می‌دانند. این حمله انتحاری در حالی رخ داد که یک روز پیش از آن طالبان ۲۱ پلیس پاکستانی را شبانه ربوده و قتل کرده بود.^{۲۷}

سرکوبی خونین اربعین شهیدا در دوران پهلوی در ایران

یکی از اموری که نشان‌دهنده خلوص انقلاب اسلامی ایران در آموزه‌های اسلام است، به کار رفتن نمادها و آیین‌هایی است که ریشه در فرهنگ دینی اسلام دارد. رهبران سیاسی

و فکری انقلاب اسلامی با استفاده از این نمادها، از سویی نشان دادند که آموزه‌های دین تا چه میزان در مردم ایران اثرگذار است و از سوی دیگر، ظرفیت‌های ناشناخته و پنهان فرهنگ دینی را فعال ساختند. از جمله‌ی این نمادها و آیین‌ها که بر روند پیروزی نهضت انقلاب اسلامی تأثیری شگرف داشت، نهضت «اربعینیه» یا «چهل‌های سیاسی» بود. اربعین یا چهل‌مین روز درگذشت هر فرد مسلمان، با تمامی سادگی و عبادی بودن خود، در جریان مبارزات مردم ایران علیه رژیم پهلوی، رنگ و بویی تازه به خود گرفت و به محفل سیاسی تمام‌عیاری بدل شد.^{۲۸} آنچه در ایران سال‌های منتهی به پیروزی انقلاب اسلامی، به نهضت «اربعینیه» معروف شد، از شهادت آیت‌الله مصطفی خمینی علیه السلام آغاز شد و با قیام مردم قم در ۱۹ دی ماه ۱۳۵۶ و چهل‌شده‌ای قیام مردم قم در تبریز در تاریخ ۲۹ بهمن ۱۳۵۶ و چهل‌شده‌ای قیام مردم تبریز در یزد در تاریخ ۱۰ فروردین ۱۳۵۷ و ادامه‌ی قیام‌ها در سایر شهرها گره خورد.

نهضت «اربعینیه» یا «چهل‌های سیاسی» شهادت‌های قم و تبریز و یزد روحی تازه به نهضت انقلاب اسلامی ایران بخشید؛ به طوری که در مدت یک سال، به سرنگونی کامل رژیم پهلوی انجامید. این نهضت، که با بهره‌گیری از آیین مذهبی تشیع آغاز شد، پیش از همه، چیز موجبات شناساندن محبوبیت و نفوذ رهبر ایران را در میان مردم نمایان ساخت.

تبدیل اربعین شهادت به مراسمی سیاسی در نهضت مردم ایران علیه خاندان پهلوی، به اول آبان ۱۳۵۶ بازمی‌گردد. شهادت مرموز آیت‌الله مصطفی خمینی علیه السلام که با هدف تضعیف روحیه رهبر انقلاب ایران تدارک دیده شد، کاملاً تأثیر عکس داشت و ضمن دمیدن روحی تازه به جریان مبارزات، نفوذ فوق‌العاده امام خمینی علیه السلام در میان اقشار مردم را نشان داد. فردای شهادت آیت‌الله مصطفی خمینی، حوزه‌های علمیه در نجف و قم و تهران تعطیل شد و علمای تراز اول ایران با برگزاری مجالس ختم، یاد و نام این روحانی مبارز را گرامی داشتند. با نگاه

به اسناد برجای مانده از ساواک، روشن می‌شود که مسئولین این سازمان امنیتی، به هیچ وجه برپایی مجالس ختم و بزرگداشت این شهید را، آن هم به این گسترده‌گی که در اسناد این سازمان آمده، پیش‌بینی نمی‌کردند. به همین سبب، مدیر اداره کل سوم (پرویز ثابتی) با صدور دستورالعملی برای مراکز ساواک در شهرهای مختلف، از آنان می‌خواهد که مراقب برپایی مجالس ختم آیت‌الله سید مصطفی خمینی باشند و اگر تمجیدی از آیت‌الله خمینی علیه السلام شد، از برگزاری مجالس جلوگیری کنند. گستره این مجالس در سراسر کشور به گونه‌ای بود که می‌توان گفت فضای سیاسی کشور در این برهه از زمان، تحت تأثیر مستقیم این حادثه و بیشترین دل‌مشغولی نیروهای امنیتی و انتظامی رژیم شاه متوجه این امر بوده است.^{۲۹}

نهضت «اربعینیه» یا «چهلیم سیاسی» شهدای قم و تبریز و یزد روحی تازه به نهضت انقلاب اسلامی ایران بخشید؛ به طوری که در مدت یک سال، به سرنگونی کامل رژیم پهلوی انجامید. این نهضت، که با بهره‌گیری از آیین مذهبی تشیع آغاز شد، پیش از همه چیز، موجبات شناساندن محبوبیت و نفوذ رهبر ایران را در میان مردم نمایان ساخت و از سوی دیگر، آزادسازی پتانسیل عظیم نیروهای مردمی را به همراه داشت. نیروهای انقلابی از پس چهلیم‌های سیاسی، بیش از پیش با یکدیگر متحد شدند و همین اتحاد و یک‌دستی بود که قطار انقلاب اسلامی را تا ایستگاه پیروزی به جلو راند.^{۳۰}

اربعین خونین ۱۹۶۴ زنگبار

بدون شک اربعین خونین زنگبار در ردیف چهارمین مراسم مشهور اربعین در جهان به شمار می‌رود که در نوع خود منحصر به فرد و نمادین است. کاربرد اصطلاح فارسی «چهلیم» نشان می‌دهد که بانیان این مراسم در قاره آفریقا و منطقه زنگبار، ایرانیانی بوده‌اند که به مناطق شرق آفریقا مهاجرت کرده‌اند و با برپایی مراسم عزاداری در اربعین سالار شهیدان، اقدام به ترویج مذهب حقه تشیع در این بلاد اسلامی نموده‌اند.^{۳۱}

امروزه شیعیان منطقه شرق آفریقا با برگزاری منسجم مراسم عاشورا در دارالسلام (تانزانیا)، خود را آماده برگزاری مراسم چهلیم (اربعین) در زنگبار می‌نمایند و این مراسم هر ساله در اربعین حسینی، با شکوه خاصی به مدت سه روز در زنگبار برگزار می‌شود. تحقیقات میدانی انجام شده نشان می‌دهد که در دو سده اخیر، ایرانیان و علمای ایرانی مقیم بلاد «زنج» که

بیشترین جمعیت شیعه و قدرتمندترین تشکیلات مالی شیعیان در آفریقا هستند، با برگزاری مراسم عزاداری و سینه‌زنی در کشور زنگبار، نقش مهمی در ترویج فرهنگ تشیع و دعوت مردم بومی به این مذهب داشته‌اند و وجود اماکنی همچون: تعزیه‌خانه حسینی، چایخانه و اشعار فارسی در نوحه‌های عزاداری و سبک سینه‌زنی بوشهری در میان عزاداران، نشان از تأثیر گسترده شیوه عزاداری ایرانیان در این خطه از جهان دارد. مراسم اربعین زنگبار تا سه روز ادامه دارد و در این روزها آحاد شیعیان و سالخوردگان به صورت گسترده در آن شرکت می‌کنند.

در سال ۱۹۶۴ «عید کرومه» در زنگبار به قدرت رسید و یک رژیم مارکسیستی - لنینیستی را برقرار کرد و از همان ابتدا و حتی پس از اتحاد با تانزانیا حکومت رعب و وحشت را در زنگبار برقرار کرد. در ابتدای حکومت او، به اخراج ایرانیان و شیعیان و مصادره اموال و حسینه‌های آنها به بهانه عمومی کردن دارایی‌ها پرداختند و اموال اعراب و شیعیان را به تاراج بردند. هزاران عرب و هندی که از قرن‌ها پیش در این جزیره اقامت داشتند، اموالشان توسط رژیم کرومه مصادره شد و آنها ناگزیر به ترک زنگبار شدند. او در دوران حکومتش اعراب، هندی‌ها و دیگر اقوام غیرسیاهپوست که هنوز در زنگبار سکونت داشتند را لحظه‌ای آسوده نگذاشت و با دستورات غیرانسانی و تبعیض آمیز، زندگی را برای آنها به کابوس تبدیل کرده بود و حتی آنها را مجبور کرده بود تا دختران نوجوانشان را به ازدواج سیاهپوستان سالمند درآورند. برخی از مدارس و اماکن شیعی را مصادره و به بهانه آموزش

فجیع‌ترین جنایت کمونیست‌های زنگبار کشتار شیعیان «خوجه» در مراسم اربعین ۱۹۶۴ میلادی بود که باعث شد رفته‌رفته شیعیان هندی و ایرانیان که جمعیتشان بیش از ده‌هزار نفر بود، از این جزیره کوچ کرده و به دارالسلام و دیگر کشورها مهاجرت کنند.

در اختیار مدارس بومیان این کشور قرار دادند. مسجد قدیمی شیعیان و مقبره برخی از مبلغین و علمای ایرانی توسط کمونیست‌ها ویران شد. فجیع‌ترین جنایت کمونیست‌های زنگبار کشتار شیعیان «خوجه» در مراسم اربعین ۱۹۶۴ میلادی بود که باعث شد رفته‌رفته شیعیان هندی و ایرانیان که جمعیتشان بیش از ده‌هزار نفر بود، از این جزیره کوچ کرده و به دارالسلام و دیگر کشورها مهاجرت کنند.^{۳۲}

سرانجام در روز هفتم آوریل سال ۱۹۷۲ میلادی عید کرومه در یک سوء قصد کشته شد و اقلیت‌های قومی زنگبار تا اندازه‌ای از فشار حکومت سیاهپوستان رها شدند. با این حال شیعیان برای آن که اماکن موجود فعلی را از دست ندهند، هر ساله با برپایی مراسم چهلم، اقدام به بازگشایی این حسینیه‌ها می‌کنند تا بهانه دولت لائیک برای مصادره احتمالی آنها را بگیرند. از این جهت، شیعیان در این ایام با حضور در تعزیه‌خانه حسینی و محفل حضرت ابالفصل العباس علیه السلام محفل شاه‌خراسان، محفل بی‌بی فاطمه و مسجد حجت و ثقة‌الاسلام، به نوحه‌خوانی و سینه‌زنی می‌پردازند و با پذیرایی و دادن نذر به شیعیان و مردم محلی، یاد و خاطره اربعین باشکوه زنگبار را در اذهان زنده می‌کنند.^{۳۳} شیعیان هندی تباری که در سال‌های ۱۹۴۰ میلادی در زنگبار به دنیا آمدند و بسیاری از آنها در سال‌های منتهی به دهه ۷۰ میلادی مجبور به ترک این کشور به دلیل تغییر حکومت و فشار سیاسی بر شیعیان و مهاجرت به کشورهای اطراف شدند، هر ساله در سنتی قدیمی با شرکت در مراسم چهلم، یاد اجداد خود را زنده نگه داشته و با انتقال این سنت به فرزندان خود، در صدد حفظ هویت مذهبی و فرهنگی خود برآمده‌اند.

امروزه شیعیان در روزهای منتهی به ۲۰ صفر، از طریق دریا و هوا خود را به زنگبار رسانده و برای مراسم اربعین آماده می‌شوند و هتل‌ها و مسافرخانه‌های متعلق به شیعیان، به صورت رایگان در اختیار آنها قرار می‌گیرد. بدون شک، مراسم اربعین زنگبار از قدیمی‌ترین مناسبت‌های مذهبی در قاره آفریقا شمرده می‌شود و چون دولت لائیک زنگبار احساس وظیفه‌ای برای حفظ این نماد اسلامی شیعی ندارد، برای ثبت آن در یونسکو فعالیت‌های نکرده است و ثبت این واقعه به عنوان میراث معنوی جهان تشیع، از ضروریات است.

نتیجه‌گیری

بزرگداشت نهضت عاشورا در چهلمین روز پس از آن، یعنی روز اربعین همواره مورد توجه ویژه اهل بیت علیهم‌السلام بوده است. با توجه به آموزه‌های مکتب اهل بیت علیهم‌السلام از دیرباز شیعیان عزاداری روز اربعین را باشکوه بسیار برگزار می‌کنند. طبعاً برگزاری این شعائر موجب جلب توجه قلوب مسلمانان به مکتب اهل بیت در طول تاریخ شده است. به همین دلیل دشمنان مکتب تشیع همواره به شیوه‌های مختلف، مراسم اربعین را مورد حمله قرار داده‌اند؛ به گونه‌ای که در طول تاریخ، اربعین‌های خونین متعددی شکل گرفته است. با پیروزی انقلاب اسلامی ایران و رشد گرایش به مکتب اهل بیت علیهم‌السلام در جهان، حملات خونین به شعائر شیعه از جمله مراسم اربعین با هدایت استکبار فزونی گرفت و در سال‌های اخیر شاهد حملات خونبار بسیاری علیه مراسم اربعین در کشورهای مختلف اسلامی بوده‌ایم که گزارش برخی از آنها در این نوشتار ارائه گردید.

اما این حملات خونین نه تنها شعائر مذهبی شیعه در اربعین حسینی را متوقف نکرد، بلکه امروزه اربعین حسینی به روز جهانی وحدت مسلمین در مقابل جریان‌های استکباری و تکفیری تبدیل شده است. اگرچه رسانه‌ها و تبلیغات دشمنان شیعه می‌کوشند تا حرکت میلیونی و بی‌نظیر اربعین را اقدامی صرفاً مذهبی و به دور از گرایش‌های اجتماعی و سیاسی نشان دهند، ولی اگر نفس این حماسه بزرگ سیاسی و اجتماعی نبود، این گونه مورد حملات خونبار دشمنان قرار نمی‌گرفت. از سوی دیگر با هیچ عقلی نمی‌توان وجوه سیاسی را از این

◆ امروزه شیعیان در روزهای منتهی به ۲۰ صفر، از طریق دریا و هوا خود را به زنگبار رسانده و برای مراسم اربعین آماده می‌شوند و هتل‌ها و مسافرخانه‌های متعلق به شیعیان، به صورت رایگان در اختیار آنها قرار می‌گیرد.

حماسه بزرگ تفکیک کرد. بر همین اساس نمی توان از کنار آتش زدن تصاویر آل خلیفه و آل سعود تا شعارهایی که علیه آنان در مسیر راهپیمایی سر داده می شود، به سادگی گذشت. شعار «الموت لاسرائیل» همانند «لیبک یا حسین» به گوش می رسد که این حاصل رشد بصیرت شیعه به واسطه شعائر حسینی نظیر اربعین است. همچنین هزاران دانشجوی ایرانی و دیگر مسلمانان شیعه، با شعار «لیبک یا حسین»، «لیبک یا خامنه ای»، «الموت لامریکا» و «الموت لاسرائیل» پیام بیداری همه زائران امام حسین علیه السلام را که از سراسر جهان عازم کربلای معلی شده بودند را به جهانیان ابلاغ کردند.

به هر تقدیر اربعین حسینی به رغم اقدامات خشونت بار دولت های سرکوب گر و گروه های تکفیری تروریستی هر ساله باشکوه تر می شود و راهپیمایی پیاده به سوی کربلا در ایام اربعین که به گواه آمارهای رسمی رسانه های غیراسلامی بزرگ ترین راهپیمایی کمی و کیفی جهان است، عملاً به نماد قدرت شیعه تبدیل شده است و می تواند به تزلزل و نابودی سیاست های آمریکا، رژیم صهیونیستی و دست نشانده گان آنها در منطقه بیانجامد. همان گونه که مقام معظم رهبری فرمودند، شروع مغناطیس حسینی در روز اربعین است و این حماسه، با تنها با شور و شعور حسینی رقم می خورد.

پی نوشت ها

۱. بنابراین نقل ها، در همان اربعین اول، کاروان اسرای اهل بیت علیهم السلام در راه بازگشت از شام و بر سر راه مدینه، از کربلا گذشتند و با جابر دیدار کردند. البته برخی از مورخان نیز آن را نفی کرده و نپذیرفته اند؛ از جمله مرحوم محدث قمی در «منتهی الامال» دلایلی ذکر می کند که دیدار اهل بیت از کربلا در اربعین اول نبوده است. شهید محراب مرحوم حاج سید محمدعلی قاضی طباطبایی رحمته الله کتاب مفصلی با نام «تحقیق در باره اولین اربعین حضرت سیدالشهدا علیه السلام» درباره اربعین نوشت که اخیراً هم به شکل تازه و زیبایی چاپ شده است. هدف ایشان از نگارش این اثر آن بود که ثابت کند، آمدن اسرا از شام به کربلا در نخستین اربعین، بعید نیست. این کتاب که در نهمصد صفحه چاپ شده، مشتمل بر تحقیقات حاشیه ای فراوانی درباره کربلاست که بسیار مفید و جالب است. جایگاه اربعین، گفت و گو با استاد رسول جعفریان، روزنامه رسالت، شماره ۶۳۷۷، نشانی در فضای مجازی:

<http://www.hawzah.net/fa/article/articleview/93324>

- ۲ . اهمیت اربعین حسینی در کلام مقام معظم رهبری، اختصاصی پایگاه حوزه، ۱۳۹۱/۱۰/۷، نشانی در فضای مجازی:
<http://www.hawzah.net/fa/article/articleview/93320>
- ۳ . در این باره رک: مجموعه ورام، ص ۳۵؛ میرزا حسین نوری، مستدرک الوسائل، ج ۹، ص ۳۲۹؛ طبرسی، الاحتجاج، ص ۸۴؛ محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۵۳، ص ۲۰۰؛ محمدعلی قاضی طباطبائی، اربعین، ص ۳۸۶.
- ۴ . سیدمصمصام‌الدین قوامی، اربعین شناسنامه تاریخی شیعیان.
http://www.shia_news.com/fa/news/64869
- ۵ . همان.
- ۶ . در کتاب «انتفاضه صفر الاسلامیه» به قلم رعد الموسوی که خود از شاهدان حادثه بوده، مبسوط این حادثه نقل شده است. در مجله پیام انقلاب نیز در سال ۶۴ و ۶۵ (شماره های ۱۵۶ تا ۱۶۳) گزارشی مفصل از آن اربعین سرخ آمده است. در سلسله مقالات «فصلنامه زیارت» به قلم نویسنده، به نقل از جواد محدثی، فرهنگ عاشورا، قم، نشر معروف ۱۳۸۶، ص ۴۶ و ۴۷.
- ۷ . بنا به فرموده امام حسن عسکری علیه السلام یکی از نشانه‌های مؤمن، زیارت سیدالشهدا در روز اربعین است؛ زیارتی که با پای پیاده رفتن آن هم «موضوعیت» دارد؛ چرا که امام صادق علیه السلام به یکی از دوستان خود می‌فرماید: قبر حسین علیه السلام را زیارت کن و ترک مکن. پرسیدم: ثواب کسی که آن حضرت را زیارت کند چیست؟ فرمود: کسی که با پای پیاده به زیارت امام حسین علیه السلام برود، خداوند به هر قدمی که برمی‌دارد یک حسنه برایش نوشته و یک گناه از او محو می‌فرماید و یک درجه مرتبه‌اش را بالا می‌برد.
- ۸ . رسانه‌های مختلف که ایام اربعین را در مسیرهای منتهی به کربلا رصد می‌کنند، اذعان کرده‌اند که جمعیت زائران حضرت اباعبدالله علیه السلام در روز اربعین به حدود ۲۰ میلیون نفر می‌رسد. در فهرست سایت wikipedia بعد از مراسم اربعین مراسم وداع ملت ایران با امام علیه السلام در سال ۱۹۸۹ در رده بعدی قرار گرفته است. رهیاب نیوز، ۲۶ آذر ۱۳۹۲، کد خبر: ۲۹۶۶۴.
- ۹ . امسال نیز منابع عراقی اعلام کردند: هیئتی از واتیکان که در عراق به سر می‌برد، در مراسم پیاده‌روی زائران اربعین حسینی شرکت کرد. این منابع افزودند: ریاست این هیئت واتیکان را «مونستیور لیبریو آندریاتا» بر عهده داشت و حدود یک کیلومتر از شهر ناصریه به سوی کربلا را با زائران حسینی طی کرد. برخی از شخصیت‌های دینی مسیحی عراقی نیز این هیئت واتیکان را همراهی کردند. لیبریو گفت: همزمان شدن دیدار ما از شهر تاریخی اور با حرکت مسلمانان عراقی به سوی کربلا و اربعین امام حسین علیه السلام در کربلا جالب است. ما در راه خود متوجه حرکت زائران حسینی با پای پیاده به سوی کربلا شدیم و با آنها همگام شدیم.
- ۱۰ . وسایت تابناک، حمله خمپاره‌ای به عزاداران اربعین حسینی، کد خبر: ۳۶۶۱۴۲، ۳۰ آذر ۱۳۹۲.
- ۱۱ . همان حمله تروریستی به زائران اربعین حسینی، کد خبر: ۳۶۵۴۰۳، ۲۶ آذر ۱۳۹۲.
- ۱۲ . همان.
- ۱۳ . اربعین خونین در کربلا، قتل عام شیعیان تنها راه باقی‌مانده برای تروریست‌ها جهت ایجاد شکاف در عراق است، شنبه ۱۷ بهمن ۱۳۸۸.

http://www.khabaronline.ir/۲۸/X۲۹/۲۸۱/S۲۸/fzkoke۰۱۵hoeqfy۵gibaew۱uk۲۹/۲۹/World/middle_east/detail/۴۲۱۲۴/

۱۴ . <http://www.ghatreh.com/news/nn17046388>

۱۵ . مؤسسه مولکولی دارویی (IMM) در کالیفرنیا آمریکا، مقاله «بیوتروریسم و عوامل آن».
www.yjc.ir. ۱۶

۱۷ . گزارش فارس به نقل از خبرگزاری عراقی ابا.

۱۸ . همان.

۱۹ . نیروهای بیداری، از شبه‌نظامیان اهل سنت هم‌پیمان دولت بغداد و با هدف مقابله با القاعده و افراطیون در مناطق سُنی نشین عراق تشکیل شده است. در این باره رک: ویکی پدیا عربی، مدخل «المجلس الوطني لانقاذ العراق».

۲۰ . اربعین خونین در عراق، جمعه ۲۹ آذر ۱۳۹۲، مرجع: جام، کد مطلب: ۲۹۳۷۱۵
<http://www.afkarnews.ir/vdcezx8wnjh8ofi.b9bj.html>.

۲۱ . العالم، شهادت ۳۶ تن در حمله به زائران در عراق، جمعه ۲۹ آذر ۱۳۹۲:
http://fa.alalam.ir/news/1546364_shash.lcCsyWHc.dpuf.

۲۲ . گزارش خبرنگار ابنا از پاکستان.

۲۳ . خبر اختصاصی ابنا:

<http://www.abna.co/data.asp?lang=1=Id=222587>.

24 . <http://www.farsnews.com/printable.php?nn=8811160773>.

۲۵ . دوشنبه، ۱۱ دی ۱۳۹۱، یک‌شنبه خونین شیعیان پاکستان در ۳۲۰۰ کیلومتری کربلا، منابع پیشین.
26. http://www.khabarestan.net/138959_02_11_20_04_..

۲۷ . مصطفی شایسته، گروه تاریخ برهان، نشانی در فضای مجازی:
www.afghanistan.shafaqna.com.

۲۸ . شهادت آیت‌الله مصطفی خمینی به روایت همسرش در نشریه الکترونیکی دوران: <http://dowran.ir>
29. <http://borhan.ir/NSite/FullStory/News/?Id=6895>

۳۰ . یاسر کنعانی، چگونگی پیدایش و برپایی مراسم اربعین حسینی در زنگبار:
<http://www.hawzah.net/fa/magazine/magart/5658/7720/97701>

۳۱ . پیشینه تاریخی تشیع و ایرانیان در تانزانیا و زنگبار، پایگاه اطلاع‌رسانی شیعه‌نیوز:
http://www.shia_news.com/fa/news/13151.

32 . <http://www.aftabir.com/lifestyle/view/166845>.

33 . <http://telexnews.com/fa/pages/?cid=29664>.